

Permiläis-esiunkarilaisista kosketuksista

Soinnillistuminen

Silmäillessämme viime vuosien — ehkä vuosikymmenienkin — unkarilaista kielihistoriallista kirjallisuutta kohtaamme useita sellaisia kysymyksiä, joihin pitkälliset väittelytkään eivät ole voineet antaa aivan yksimielisesti hyväksyttyä ja tyydyttävää ratkaisua. Mainittakoon tässä joitakin niistä: sananalkuisten soinnillisten klusiilien muodostuminen, denasaalistumisen tapa ja ajankohta, vartalonloppuisten vokaalien heittyminen, velaarisen *j*:n ongelma, eräiden vanhojen johtimien ja sijapäätteiden alkuperään ja funktionmuutokseen liittyvät kysymykset.

Mainittujen probleemien ratkaisematta jäämisen syyt ovat ehkä siinä, että eri tutkijain lähtökohta ja ongelman ratkaisutapa on ollut erilainen. Eräät tutkijat etsivät mainittujen ongelmien ratkaisua suomalais-ugrilaisesta kantakielestä, toiset taas unkarin kielen erikoiskehityksen aikana tapahtuneista muutoksista. Kummallakin katsantotavalla on vahvat ja heikot puolensa. Ensinnäkin jos kielihistorioitsija ei kielenmuistomerkkien perusteella pysty selvittämään kielen ilmiöiden — kuten muutosten ja poikkeusten — alkuperää tai syytä, hän tavallisesti turvautuu *k a n t a k i e l e e n*. Kuitenkaan nykyiset sukulaiskielet eivät ole kantakielen suoranaisia jatkajia — ja tässä virhelähde piileekin — vaan ne juontuvat kantakielen murteista. Nämä muinaiset murteet ovat päätyneet nykyiseen asuunsa usein hyvinkin perusteellisten muutosten jälkeen. On otettava huomioon myös rinnakkaiskehityksen mahdollisuus, ennen kuin selitetään kantakielestä periytyväksi jokin harvinainen ja vain jossakin sukukielissä tavattava ilmiö. Tästä hyödyllisestä periaatteesta sanoo RAVILA: »Prinsiippimme varjelee kantakieltä muodostumasta sellaiseksi varastokammioiksi, 'laskettavaksi', johon kaikki ilman muuta työnnetään.» (Virittäjä 1959, s. 187; vrt. SUSA LX 6, 13).

Toisaalta voi hyvin perustellusti menetellä siten, että joitakin tutkituista ilmiöistä, esim. äänneopillisia, yritetään selittää kielen kehityksessä havaittavien lainmukaisuuksien ja foneettisten muutosten avulla, kenties nykyisen puhutun kielen systeemistä lähtien. Mutta silloinkaan ei tule unohtaa, että kielen ilmiöitä ei saa tutkia ottamatta lukuun kieltä puhuvaan kansaan liittyvien fysiologisten ja psykologisten tosiasioiden takana vaikuttavia seikkoja, esim. historiallisia, sivistyksellisiä ja yhteiskunnallisia oloja, maantieteellistä ympäristöä sekä naapurikansojen vaikutusta jne. Tämä koskee myös esihistoriallisena aikana unkarin kielessä tapahtuneita muutoksia. Tänä aikana nimittäin (esiunkarin ja muinaisunkarin kaudella) tapahtuivat myös edellä mainitut ja toistaiseksi selitystä vaille jääneet muutokset.

Juuri mainittujen ajatusten nojalla ei voidakaan pitää onnistuneena sitä jäykäntuntuista näkökantaa, joka on ollut vallalla viime vuosina etsittäessä merkkejä esihistoriallisella kaudella tapahtuneista kielen muutoksista; näitä minäkin muiden ohella pidän esiunkarin aikaan ajoitettavina permiläis-esiunkarilaisten kosketusten kielellisinä jälkinä (esimerkiksi denasaalistumista, soinnillistumista jne.).¹ Tämän jäykän, torjuvan asenteen vuoksi nimittäin uhkaa tämän ongelman parissa askartelevia se vaara, että ZSIRAIN, LIGETIN, BÁRCZIN, PAISIN ja MOÓRIN ja muiden (ks. KÖVESI MNyj. IX s. 57—58; Virittäjä 1963 s. 239) oikean lähtökohdan ja positiivisen kannanoton jälkeen vähemmän rohkeat juuttuvat paikoilleen (PAISIN määritelmä; MNy. XLIX s. 278). Tai sitten — kuten uusista oppikirjoista ja käsikirjoista näkyy — vähitellen alkaa päästä vallalle negatiivinen näkökanta. Mutta tutkimani kielelliset tosiasiat, joista myöhemmin teen selkoa laajemmassa työssäni, eivät lainkaan anna tähän aihetta. Vieläpä päinvastoin ne näyttävät vahvistavan tämän ongelman ensimmäisten pohtijoiden (LIGETIN, ZSIRAIN, BÁRCZIN ym.) kannanottoa. Tämän muuten myöntää myös PÉTER HAJDÚ: »Ennen kaikkea meidän on korostettava, että permiläinen vaikutus on tuntuvin unkarissa ja obinugrilaisissa kielissä vain vähäisessä määrin havaittavissa. Tämä viittaa toisaalta siihen, että se osa ugrilaisista, joka oli enemmän permiläisen vaikutuksen alaisena, on suurin piirtein samastettavissa unkarilaisten esi-isiin; toisaalta taas voimme tästä päätellä, että kosketukset permiläisen ja ugrilaisen ryhmän kesken olivat vilkkaimmillaan silloin, kun ugrilaisten erkaantumisprosessi oli jo alkanut» (A magyarság kialakulásának előzményei s. 45—46, 1953).²

Mikäli tämä erkautuminen — kuten otaksutaan — alkoi vuoden 1500 tienoilla eKr. ja jatkui vuoteen 450 jKr. ja mikäli tänä aikana, vieläpä kauemminkin aina 9:nnele vuosisadalle, esiunkarilaiset asuivat nykyisen Baškirian länsiosassa, ns. Magna Hungariassa, sitten sieltä etelään,³ saattoi permiläisten kansojen alkukodin läheisyyden vuoksi näiden kansojen välinen yhteys kestää yli kaksituhatta vuotta. Ja kielellisten jälkienkin todistuksen mukaan yhteys muuttui kiinteimmäksi silloin, kun esiunkarilaiset olivat jo täysin eronneet obinugrilaisista (1000—500 eKr.).

¹ Ks. tarkemmin RÉDEI NyK LXVI s. 253—; P. HAJDÚ Bevezetés az uráli nyelvstudományba, s. 109; Décsy Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, s. 178 sekä kirjallisuusviitt.

² Myöhemmin hän ja useat muutkin ovat asettuneet kielelliselle kannalle suhteellisen intensiivisiin ja kielellisistä merkeistäkin todettaviin permiläis-esiunkarilaisiin kosketuksiin nähden. Tähän kannanottoon ovat luultavasti huomattavasti vaikuttaneet ITKOSEN ja MOÓRIN välinen polemiikki (FUF XXXII s. 70—73; XXXIII s. 67—73, 74—81) ja LAKÓN näkökanta (NyK LXIV s. 56—70; ALH XII s. 226—246). Mainitussa polemiikissa ITKONEN tosin suhtautuu kysymykseen jonkin verran skeptisesti mutta ei suinkaan torjuvasti, vieläpä hän pitää ongelmaa mielenkiintoisena. Joskaan MOÓRIN todisteet eivät ole ITKOSEN tarpeeksi vakuuttavia, hän jättää avoimeksi kysymyksen näiden kahden kansan välisten erityisten kosketusten kielellisistä jäljistä (»Man muss feststellen, dass die Frage über die speziellen Berührungen zwischen dem Ungarischen und dem Permischen... ganz offen bleibt.« — Harv. M. K-A.).

³ Ks. tästä DÉCSY mts. 149—150; Gy. NÉMETH NyK LXVIII s. 47—48; GUDKOVA—SENKEVIČ SovjEtn. 1951/2, s. 193; E. MOÓR ALH VI s. 341, VII s. 153—; Gy. LÁSZLÓ Östörénétünk legkorábbi szakaszai, s. 28—, 190; V. I. LYTĖIN Istoričeskaja grammatika komi jazyka (= Ist. Gr.), s. 22; KÖVESI MNyj. IX s. 57—58, Vir. 1963 s. 240; STEINITZ CIFU s. 57, ym.

Kosketus saattoi kestää aina permiläisten kansojen erkaantumiseen saakka (9:nnele vuosisadalle jKr.). Suunnilleen tähän aikaan, 9:nnen vuosisadan ensimmäiselle kolmannekselle ajoittaa myös LIGETI länteen lähtevien unkarilaisten heimojen eron itään jääneistä (Nyelvtudományi Értekezések XL s. 238; samoin Gy. NÉMETH NyK. LXVIII s. 49). Näin piirtyvät eteemme melko tarkasti näiden kahden kansan välisten kosketusten sekä maantieteelliset että ajalliset rajat (1500 eKr.—9. vuosisata jKr.). Totta kyllä, että näiden kehysten täyttämisessä on vielä hyvin tärkeä ja tarkkuutta vaativa tutkimustehtävä, jossa on kuultava kielitieteilijäin lisäksi myös muinaistieteilijöiden, etnografien, arkeologien ja antropologien mielipidettä. Kielitieteilijän tehtävänä on etsiä kielellisiä jälkiä silloinkin, kun tällainen jäljittäminen on täynnä epäonnistumisia ja vaikeuksia. Ja tätä ei tule tehdä vain siksi, ettei LIGETIN—ZSIRAM—BÁRCZIN (myöhemmin LYTKININ ja SEREBRENNIKOVIN⁴) suunnalinja katkeaisi, vaan erään aivan yksinkertaisen periaatteellisen seikan vuoksikin. Ja tämä on ilmaistavissa niin, että jos kahden kansan välillä oli näin pitkään yhteys, silloin sen on täytynyt jättää myös kielellisiä jälkiä (yhtä hyvin sanastossa kuin kielioipillisessa rakenteessa ilmeneviä), olkoonpa, että nämä eivät enää ole kiistattomasti osoitettavissa. Sillä molemmissa kielissä lukuisat piirteet ovat saattaneet hävitä tai vaihtua toisiksi sisäisen kehityksen tai ulkoisten vaikutusten johdosta. Nytkö kuitenkin luopuisimme jatkamasta tutkimuksia siksi, että tähänastiset todisteet eivät ole riittäviä, ehkä jotakuta tutkijaa liian vähän vakuuttavia?⁵

Näiden periaatteellisten pohdiskelujen jälkeen siirrymme erääseen jo käsiteltyyn denasaalistumisen ongelmaan liittyvään »permiläiseen» piirteeseen (RÉDEI ei pidä sitä permiläisenä, mts. 260), sananalkuisten soinnillisten klusiilien syntyminen ja leviämisen ongelmaan.

Soinnillisia sananalkuisia klusiileja (*b, d, g*) esiintyy suomalais-ugrilaista kielistä vain unkarissa ja permiläisissä kielissä, ja näissä molemmissa kieliryhmissä niistä tuli joskus esihistoriallisina aikoina foneemijärjestelmän varsinaisia jäseniä. Mutta sekä permiläisissä kielissä että unkarissa tapaamme iranilaisten lainasanojen eräästä vanhasta kerrostumasta *b-* ja *d-* alkuisia sanoja. Esimerkkejä permiläisistä kielistä: syrj. V.S. *buris* 'Mähne' ~ av. *bareša* 'Rücken des Pferdes'; syrj. *bon*, votj. *bun* 'eingeweichter und zerfaserter Lindenbast' ~ av. *banda* 'Fessel, Band'; syrj. *dar* 'Schöpflöffel, Kochlöffel', votj. *durʹi* id. ~ paratši *duʹrē, duʹri* 'grosser Löffel'; syrj. *das* 'Zehn' ~ osseet. *das*, av. *dasa* (UOTILA Kons. s. 2—5; LYTKIN Ist. Gr. s. 89—90).

Unkarista voimme mainita niukasti varmoja esimerkkejä soinnillisella klusiililla

⁴ NyK LVIII s. 200.

⁵ Tällaista perusteiden nojalla on tarpeetonta tuhlaata kovinkaan paljon energiaa uralilaisten ja altailaisten, uralilaisten ja jukagirilaisten (tšuktšin, eskimon tai juuri huaven) tai edes suomalais-ugrilaisten ja indoeurooppalaisten kielten yhteyksien tutkimiseen, sillä ne ovat todistettavissa pelkästään 10—12 varman etymologian ja — altailaiskosketuksia lukuun ottamatta — muutaman morfologisen yhtäpitävyyden avulla. Unkarin ja muinaisturkin välisten kosketusten olemassaolon taas voimme osoittaa ainoastaan viiden lainasanan avulla (*hattu, hód, szó, tr, ér*). Näitä paljon uscampia todisteita voimme esittää permiläis-esiunkarilaisten kosketusten kielellisinä muistoina.

alkavista muinaisiranilaisista lainasanoista. MUNKÁCSI mainitsee sanat *bír*, *bűz* ja *dűh* (ÁKE. s. 163, 81, 214). Äskettäin ilmestynyt »Unkarin kielen historiallis-etymologinen sanakirja» (MNYTESz) pitää ensimmäistä ja kolmatta alkuperältään tuntemattomana, *bűz*-sanasta se mainitsee ainoastaan iranilaisen alkuperän mahdollisuuden (s. 303, 697, 405). Ja ehkä näihin voimme liittää lukusanan *tíz*, ellei se ole tullut unkariin *d*:llisestä vaan *t*:llisestä murteesta (ks. UOTILA Kons. s. 3; BÁRCZI Szókincs² s. 51). Mutta valitettavasti emme voi muinaispermin enempää kuin esiunkarin osalta osoittaa kyseisten lainasanojen konkreettista antajakieltä. Tiedämme vain sen, että suunnilleen 8:nella vuosisadalla eKr. on alkanut muinaisiranilaisten lainasanojen kulkeutuminen suomalais-ugrilaisten kielten itäiseen ryhmään, permiläisiin ja ugrilaisiin kieliin. Silloin ne ovat nimittäin joutuneet kosketuksiin niiden iranilaista tai iranilaisperäistä kieltä puhuvien kansojen kanssa⁶, jotka tunnetaan yhteisnimellä skyytit ja myöhemmin — v:sta 400 lähtien — sarmaatit ja jotka kuljettivat tavaroita »turkistieksi» nimitettyä tärkeää kauppatieä Kama-joelle saakka ja sieltä Välimerelle. Myöhemmin taas he ovat joutuneet tekemisiin niiden iranilaisten kanssa, joilta he ovat saaneet paimentalouteen liittyviä sanoja⁷.

Unkarin kieli ja permiläiset kielet ottivat muinaisiranilaisia sanoja lainatessaan lainanantajakielen soinnillisilla klusiileilla (*b*, *d*) alkavat sanat vastaan näin alkavina, eivätkä korvanneet näitä äänteitä muilla. Tiedämme, että mainitut soinnilliset klusiilit eivät ole kantakielen **b*:n, **d*:n ja **g*:n jatkajia, joina WICHMANN niitä piti (FUF XI s. 210—237, Ujb. VII s. 184—185). Mutta LAKÓN vakuuttavan selityksen ansiosta (NyK LXIV s. 56—) emme enää pidä kantakielen soinnittomia klusiileja unkarin (muinaisunkarin) murteellisina soinnillisina variantteinaakaan (ks. jälkimmäisestä mahdollisuudesta BÁRCZI Régi magyar nyelvjárások, 1947, s. 3—4, 29; MNY. XLIII s. 83 jne.). Sillä ne ovat sekä unkarissa että permiläisissä kielissä näiden kielten erikoiskehityksen aikana syntyneitä foneemijärjestelmän jäseniä eivätkä johdu sgr. **p*:n, **t*:n ja **k*:n soinnillistumisesta. Se taas, kuinka paljon voimme pitää niitä muiden rinnakkaisilmiöiden kanssa (denasalistuminen, vartalonloppuisten vokaalien heittyminen, yhtäläisyydet sanastossa ja morfologisissa aineksissa) ns. permiläis-unkarilaisen »kaksikielisyyden» tuotteenä, ns. »heikkoliittymäisen» ääntämistavan tuloksena jona Moór niitä pitää⁸, on sellainen kysymys, johon emme vielä toistaiseksi voi antaa lopullista vastausta. Tätä kysymystä samoin kuin Paisin esittämää hyvin mielenkiintoista oletusta ugrilais-

⁶ Kreikankin luumme kentum-kieliin, mutta kuten myös JOKI viittaa (Maailman kielet, s. 36. Tietolipas 45), on hyvin paljon yhtäläisyyksiä sen ja satem-kielten kesken. HERODOTOSkin puhuu *budinien* (permilaisten esi-isien) ja *gelonien* (helleenien) välisistä yhteyksistä ja jälkimmäisten käyttämästä sekakielestä, joka oli osaksi skyyttien, osaksi helleenien kieltä (IV 108).

⁷ Varhaisempaan kerrostumaan kuuluvat esim. unk. *nemez*, *tíz* ja *száz*, myöhäisempään *tej* ja *tehen* (joka *tíz*-sanana kanssa saattaa olla peräisin *t*:llisestä murteesta), mahdollisesti myös *bír* ja *bűz*.

⁸ Nyr. LYXII s. 242—243; NyK LIV s. 90—95; ALH II s. 76, 417—429; IX s. 133—142. Tästä kysymyksestä sanoo B. KÁLMÁN: »Vuosituhansia sitten on tietenkin saatanut tapahtua paljon. Voidaan ajatella niinkin, että voimakkaasta (»crösen vágott») ääntämistavasta tuli heikko (»gyengén vágott»)» (MNY. LXI s. 388).

permiläisistä aineksista koostuvista kaksiheimoisista unkarilaisista (MAGYAR ja NYÉK -heimoista; MNY. XLIX s. 278—) kannattaisi tutkia tarkemmin. Mutta toistaiseksi kuitenkin voimme tyytyä tutkimaan konkreettista kielen tarjoamaa aineistoa. Meidän on vastattava kysymykseen, missä määrin sananalkuisten soinnillisten klusiilien syntyminen kummassakin kielessä on erikoiskehityksen tulosta (ks. LAKÓ mt. ja RÉDEImts. 253—), edelleen milloin ja kuinka soinnillisten klusiilien syntyminen tapahtui ja onko sitä pidettävä muinaisten kosketusten kielellisenä merkinä vai rinnakkaiskehityksen tuloksena. Kysymyksen kuinka tutkiminen vie myös ehkä lähemmäksi ilmiön ajankohdan määritystä.

D. V. BUBRICH ja V. I. LYTKIN selittävät soinnillisten klusiilien ilmestymisen suomalais-ugrilaisiin kieliin soinnillisen vokaali- ja konsonanttiympäristön avulla, näin esimerkiksi mordvassa (ks. LYTKIN Ist. Gr. s. 88). LYTKININ mukaan edellisen sanan lopun aiheuttama soinnillistumisen laki (zakon ozvončeni ja načalnyh soglasnyh) on oletettavasti ollut vaikuttamassa jo muinaispermisissä tai vieläkin varhemmin, ja tämä on saanut aikaan soinnillisten klusiilien leviämisen sananalkuiseen asemaan ja myöhemmin niiden foneettisesta asemasta riippumattoman vakiintumisen permiläisten sananalkuisten äänteiden järjestelmään⁹. Tietyissä määrin samanlaista käsitystä edustaa LAKÓ (NyK LXIV s. 65—; ALH XII s. 240) ja häneen liittyen RÉDEI (NyK LXVI s. 265).

He eivät kuitenkaan selitä sananalkuisten soinnillisten klusiilien muodostumista tavun tai puhetahdin rajalla olevien soinnillisten äänteiden assimiloivan vaikutuksen vaan sanan sisällä denasalisaatiosta syntyneiden soinnillisten klusiilien (*b*, *d*, *g*) tai muiden soinnillisten konsonanttien, etupäässä *l*:n ja *r*:n soinnillistavan voiman avulla.

Kumpaankin selitysyhteyteen sisältyy useita arvokkaita ja hedelmällisiä ajatuksia ja havaintoja. Varsinkin myöhäisten, ns. sekundaarien assimilaatioilmiöiden selittämiseen ne antavat varsin hyvän lähtökohdan. Mutta mainitun assimilaatioteorian avulla emme voi täysin selittää kielen tai sukulaiskielten äännejärjestelmästä täysin puuttuvien tai uudessa foneettisessa asemassa — tässä tapauksessa sanan alussa — esiintyvien äänteiden ja äänneyhtymien muodostumista. Sanansisäisillä soinnillisilla klusiileilla, esimerkiksi denasalisaatiosta syntyneillä *b*:llä, *d*:llä ja *g*:llä, saattoi olla assimiloivaa vaikutusta sananalkuihin *p*, *t*, *k* -äänteisiin vasta sitten, kun nämä äänneet muodostivat jo korrelaatioparin vastaavien soinnillisten äänteiden kanssa¹⁰.

Tällä tavoin tapahtuneesta kantakielelle tuntemattomien foneemien syntyisestä ei kuitenkaan ole esimerkkejä muista sukukielistä. Foneettisesta asemasta riippuvaa tai ekspressiivistä sekundaaria soinnillistumista sanan sisässä tavataan useissa suomalais-ugrilaisissa kielissä, esimerkiksi mordvassa, lapissa ja itämeren-

⁹ Hän lähtee tällaisista esimerkeistä: *кузь *къж > кузь *тъж 'длинный ноготь'* (~ sm. *kynsi*); *зэб *шэб > зэб *жеб 'очень слабый'* (~ sm. *tympä*).

¹⁰ Vrt. B. KÁLMÁNIN havaintoa: »Mutta niin pian kuin muodostuivat klusiilien, affrikaattojen ja eräiden sibilanttien soinnilliset parit, konsonanttisysteemi laajeni toisella olennaisella piirteellä. Samanaikaisesti sointikorrelaation kanssa syntyi soinnillisuuden mukainen assimilaatio» (mts. 303).

suomalaisissa kielissä, ja tämä voi koskea luonnollisesti myös klusiileja. Esim. mord. *kandoms* 'kantaa, viedä' ~ suom. *kantaa* id.; *jalga* 'jalkaisin' ~ suom. *jalka*, *pize* 'pesä' ~ suom. *pesä* (RAVILA Vir. 1952 s. 269); ims. kielistä: karj. *andoa* ~ vir. *anda*, liiv. *āndā*; karj. *arga*, aun. *argu*, lyyd. *arg*, veps. *arg* ~ suom. *arka* jne. (SKES I s. 20, 23). Mutta näin syntyneet soinnilliset äänteet, tilapäiset soinnillistumisilmiöt, eivät ole aiheuttaneet vallankumouksellista muutosta sananalkuisten konsonanttien järjestelmässä eivätkä ole saaneet aikaan sananalkuisten soinnillisten klusiilien muodostumista. »Sananalkuista asemaa muutos ei ole koskenut, vaan äänteet ovat säilyneet soinnittomina» (RAVILA Vir. 1952 loc. cit.). Mutta samaan aikaan alkoi niitä ilmaantua mordvassa venäläisten lainasanojen vaikutuksesta myös kielen järjestelmälle vieraaseen foneettiseen asemaan, sanan alkuun, aluksi vain venäläisiin lainasanoihin, myöhemmin niinsanotun sanaston sisäisen kehittelyn tietä syntyneisiin ekspressiivisanoihin, ns. *intense form* -tapauksiin. Affektiivisen vivahduksen tehostamiseen kielet käyttävät mielellään vieraista foneemeja tai äänneyhtymiä. Esimerkkejä mordvan soinnillisella klusiililla alkavista venäläisistä lainasanoista: *b*: mordE *baba*, M *papa*, *baba* 'alte Frau; Grossmutter' < ven. *baba*; E *baña*, M *bañe*, *pañe* 'Bade-stube' < ven. *banja* (PAASONEN MChr. s. 103, 104); *d*: E *dum*, *dumñe* 'Gedanke, Ratschlag' < ven. *duma* (mts. 145); *g*: E *gađams* 'beschmutzen, beflecken' < ven. *gađ'it* (mts. 61); *galka* 'Dohle' < ven. *galka* (mts. 72). Näiden vaikutuksesta tapaamme soinnillisia klusiileja myös muutamissa hyperkorrekteissa muodoissa soinnittoman äänteen sijasta, esim. *bauk* 'hämähäkki' < ven. *pauk*, taikka suomalais-ugrilaisissa sanoissa jonkin affektiivisen vivahduksen ilmaisemiseksi, esim. mord. *guj* ~ suom. *kyä*; *šulot guñit* ~ suom. *suolet kurnivat* (RAVILA loc.cit. 269). Samoin vieraan vaikutuksen avulla selittää RAVILA (mts. 270) ja ITKONEN (Kieli ja sen tutkimus s. 133) sananalkuisten soinnillisten klusiilien syntymisen itämerensuomalaisiin kielisiin. Esim. itäkarj. *buola*, aun. *buolu*, lyyd. *buo(u)*, veps. *boł*, liiv. *būlgāz*, suom. *puola*-, *puolukka* 'Preisselbeere, Kronsbeere' (loc. cit.). Lisäksi ITKONEN mainitussa teoksessaan antaa arvokkaita lisätietoja siitä, kuinka metsäsuomalaisen ja itälappalaisten kielessä tavattavien soinnillisten klusiilien taikka pikemminkin soinnillisten meedioiden syntyyn ovat vaikuttaneet skandinaavisten kielten soinnilliset äänteet. Siten ovat selitettävissä esimerkiksi seuraavat muodot: suom. *laba*, *lindu*, *gala*; lp. *buollet* 'palaa', *dal've* 'talvi', *gæsse* 'kesä' (mts. 132).

Kaikkien mainittujen seikkojen ja paralleelisten tapausten nojalla onkin nähdäk-seni liiallista yksinkertaistamista, jos RÉDEM (mts. 255) tavoin kategorisesti väite-tään, että *b*, *d*, *g* -äänteet syntyivät muinaispermässä — kuten unkarissa — sanan-sisäisten soinnillisten klusiilien assimiloivasta vaikutuksesta. Tätä käsitystä muut-taisin mieluummin niin, että *b*, *d*, *g* -foneemien vakiintumista ja leviämistä sanan-alkuiseen asemaan saattoivat edistää muun ohessa myös sanansisäiset soinnilliset klusiilit (varsinkin *l* ja *r*), mutta ne eivät olleet mainittujen foneemien synnyttäjiä.

Foneemien *b*, *d*, *g* syntymiseen ja muuttumiseen muinaispermin ja esiunkarin foneemijärjestelmän aktiivisiksi jäseniksi vaikuttivat nimittäin muut tekijät ja nämä ovat: jo mainittu ja yksityiskohtaisesti käsitelty *denasalistumisen*

ilmiö,¹¹ naapurikansojen kielen vaikutus (tällöin ajattelemme erityisesti iranilaisten ja bolgaari-turkkilaisten kansojen vaikutusta) sekä pyrkimys ekspressiivisyyteen. Denasaalistumisen osuuden tärkeyttä haluan välttämättä korostaa ja tässä suhteessa yhdyin STEINITZIN, ITKOSEN ja LAKÓN kantaan (tästä on viimeksi esittänyt yhteenvedon LAKÓ: NyK LXIV s. 65—, ALH XII s. 235—236). Korkeintaan asettaisin sen rajoituksen, että denasalisaation kautta syntyneiden soinnillisten klusiilien leviämiseen ei ehkä vaikuttanut ainoastaan systeemipakko, sillä sen olisi pitänyt vaikuttaa myös aiemmin mainituissa sukulaiskielissä, joissa niin ikään tapaamme soinnillisessa ympäristössä soinnillisia klusiileja. Mutta niissä ei muodostunut sointikorrelaatiota, vaan sellainen syntyi ainoastaan unkarissa ja permiläisissä kielissä.

Mielestäni paljon suurempi osuus tähän oli iranilaisilla ja tsuvassilaisilla lainasanoilla, joita kulkeutui molempiin kieliryhmiin pitkäaikaisten kosketusten johdosta. Äännettäessä vieraiden sanojen vieraita foneemeja suoritetaan vastaanottavassa kielessä joko äänteesijaus tai mukautetaan oma äännejärjestelmä vieraaseen malliin: »Mutta lainasanojen mukana kieleen saattaa tulla myös uusia äänteellisiä piirteitä. Muukalaisen kielen vaikutus voimistuu usein siihen määrään, että ilmaantuu vieraiden äänteiden substituutiolle vastakkainen tendensi, oman kielen äänneistön mukautuminen vieraaseen esikuvaa» (ITKONEN mts. 131—132; samoin RAVILA Vir. 1952 s. 267). Soinnillistumisen aikaa määriteltäessä on denasaalistumisprosessin ohella otettava huomioon myös mainittu lainasanakerrostuma.

Kuten jo olen mainitussa tutkielmassani osoittanut (MNyJ. IX s. 67—68; Vir. 1963 s. 250), denasaalistumisprosessi saattoi alkaa suunnilleen muinaisiranilaisten lainasanojen (unk. *száz, tíz, nemez, ?fizet*; perm. *pad: pad-vež* 'cross-roads', *pides* 'bottom; sediment, grounds'; *egír* 'hiili' jne.) lainauksen viimeisellä ja muinaisiranilaisten lainausten ensimmäisellä kaudella yhtä hyvin sekä unkarissa että permiläisissä kielissä, noin 1000—500 eKr. (tästä ajankohdasta ks. JOKI mts. 27—28), ja prosessi saattoi ehtiä ensimmäiseen vaiheeseensa (**mp* > **mb*; **nt* > **nd*; **nk* > **ng*). Tämän aikakauden viimeisinä vuosisatoina (?700—500 eKr.), siis suunnilleen ananjino-kulttuurin kukoistuskaudella, joutuivat unkarilaiset (esiunkarilaiset) kauppayhteyteen sellaisen esiturkkilaisen kansan kanssa, jolta he saivat majavannahkan (unk. *hód* 'majava') turkkilaisen nimen (tsuv. *χḗndār, χḡndor*). Tällöin on oletettava, etteivät iranilaiset kauppiaat välittäneet tätä nimitystä vastaanottaviin kieliin. Tämä on ensimmäinen varma tieto unkarin kielen denasaalistumisen ajasta, koska nasaalin ja klusiilin yhtymän sisältäviä muinais- ja vanhairanilaisia lainasanoja ei ole unkarissa.

¹¹ Tämän ilmiön kulun selittävät RÉDEI (mts. 256) ja P. HAJDÚ (mts. 109, huom. 2) toisin kuin minä jo mainitussa artikkelissani. Heidän mukaansa nasaalin ja konsonantin yhtymät menettivät ensiksi nasaaliaineksensa ja jäljelle jääneet soinnittomat klusiilit soinnillistuivat (toisin tämän kirjoittaja ilmestymisvaiheessa olevassa artikkelissaan MNy. LXIV).

Mutta denasaalistumisen kanssa rinnan ja samanaikaisesti ei tapahtunut soinnillisten klusiilien ilmestyminen sanan alkuun.¹² Eivät edes — LAKÓN ja RÉDEM käsityksen mukaan — soinnilliset äänteetkään (*l* ja *r*) osoittaneet vielä soinnillistavaa vaikutusta. Tähän viittaavat oletettavasti niin ikään tänä varhaisena kautena muinaispermiin kulkeutuneet lainasanat, sillä niissäkään ei ole sananalkuisia soinnillisia klusiileja denasaalistumisprosessin alkamisesta ja *r:n* ja *l:n* naapuruudesta huolimatta, esim. syrj. *porś*, votj. *parś* 'Schwein' ~ suom. *porsas* ~ kurd. *purs*; syrj. *turīn*, *turun*, votj. *turīm* 'Gras, Kraut' ~ sanskr. *tīṇa* (UOTILA Kons. s. 2—3).

Soinnillisia sananalkuisia klusiileja alkoi esiintyä suunnilleen muinaisiranilaisten lainasanojen lainautumisen myöhemmällä kaudella (500 eKr.—100 jKr.)¹³, ja tällöin denasaalistuminen ei ollut vielä päättynyt. Pääasiassa maata viljeleviltä ja karjaa kasvattavilta kansoilta kulkeutui lukuisia soinnillisella klusiililla alkavia sanoja puheena oleviin sukukieliin (ks. ed. perm. *burīś*, *bon*, *dar*, *das*; unk. *bűz*, (?) *bűr*, *dűh*). Valitettavasti unkarista on vähän varmoja esimerkkejä soinnillisella klusiililla alkavista muinaisiranilaisista lainasanoista. Sanasta *tíz* (perm. *das*) päätellen he joutuivat mahdollisesti tekemisiin *t*:llistä murretta puhuvan kansan kanssa; täten on selitettävissä myös unk. sanojen *tej* ja *tehén* sananalkuinen *t*.

Ajallisesti iranilaisia seuranneiden muinaisturkkilaisten (oletettavasti bolgaari-turkkilaisten) kansojen kanssa tapahtuneiden kosketusten aikoihin (100—900 jKr.) lisääntyi voimakkaasti soinnillisella klusiililla — erityisesti (etupäässä unkarissa) *b*:llä — alkavien lainasanojen määrä ja täten soinnillisten klusiilien funktio. Esimerkkejä permiläisistä kielistä: syrj. *bīd* 'ganz, vollständig', votj. *bīd*, *bīt* id. ~ tšuv. *pūt-* 'vollendet werden', *pōbōm* 'ganz, vollständig'; syrj. *don*, votj. *dun* 'Wert, Preis, Zahlung' ~ (?) tšuv. *tan* 'gleich'; syrj. *gob*, votj. *gubi* 'Pilz' ~ tšuv. *komba* (esimerkkejä ks. WICHMANN TLP. s. 7—, 45, 53, 57—58; FUF. XX s. 233; UOTILA Kons. s. 12—14). Mainitut permiläiset lainasanat ovat kahdessa suhteessa todistusvoimaisia. Ne osoittavat, että lainat kuuluvat bolgaari-turkkilaisten lainasanojen vanhimpaan kerrostumaan ja ovat tulleet sellaisesta murteesta, jossa tavattiin vielä soinnillisina myöhemmin soinnittomiksi muuttuneet sananalkuiset klusiilit (ks. WICHMANN mts. 8; UOTILA Kons. s. 13). Samasta muinaistšuvassilaisesta murteesta on WICHMANNIN mukaan tullut unkariinkin soinnillisella klusiililla alkavia sanoja (mts. 8, 9 alav. 1). Nämä viittaavat pääasiassa alkeelliseen paimentalouteen, esim. *barom* (< muinaistšuv. **barym*); *békó* (< muinaistšuv. **bykay*); *bélyeg* (< muinaistšuv. **bilik*); *bika* (< muinaistšuv. **byka*); *borjú* (< mui-

¹² Vrt. *pad*: *pad-vez* 'cross roads' ~ sanskr. *panthan* 'road, way'; syrj. *pydōs*, *pydes* 'bottom, sediment grounds' ~ pali *bundha* 'bottom of a jar, cup jne.' (COLLINDER FUF s. 135; LYTKIN Vopr. Jaz. 1953 s. 5, 59).

¹³ Iranilaisilla kansoilla oli Euraasian aroseuduilla näihin aikoihin hyvin suuri merkitys. Ne eivät edustaneet yhtenäistä kulttuuritasoa. Suomalais-ugrilaiden kansojen läntisen ja keskimmäisen ryhmän läheisyydessä asusti aina Volgan mutkaan saakka maata viljeleviä ja karjaa kasvattavia kansoja (ks. JOKI SUST 103 s. 43; Verba docent s. 54—55 ja huom. 11).

naistšuv. **burayu*) jne.¹⁴ Sananalkuisella *d*:llä ja *g*:llä alkavien lainasanojemme luku on suhteellisen pieni. Ainoa lainanantajakielessäkin soinnillisella klusiililla alkanut sanamme on *dél* (muinaistšuv. *dül*); *dara* ja *disznó* -sanojemme tšuvassilaisista vastineista tutkijat eivät ole yksimielisiä¹⁵; *g*:llä alkavien muinaistšuvassilaisten lainasanojemme (*gövény*, *gödény* ja *gözü* 'Spitzmaus') vastineina pidetyt tšuvassilaiset sanat alkavat *k*:lla (**kürän*, **ködän*, **küsäy*; BTLw s. 12—13). Mutta koska vanhoilta ajoilta emme tunne yhtään ainoaa *k*-alkuista sanavarianttia, voimme ajatella, että nämäkin ovat tulleet unkariin jo mainitusta soinnillisista klusiileja tuntevasta tšuvassin murteesta, siitä josta permiläiset ovat saaneet sanat *bíd*, *bit* ja *don* sekä *gob* ja *gubi* (ks. ed.).

Toisen todisteen saamme juuri viimeksi mainitusta lainasanasta, nimittäin sen, että bolgaari-turkkilaisten lainasanojen vanhinta kerrostumaa lainattaessa denasaalistuminen ei ollut vielä päättynyt, sillä tämäkin kerrostuma osallistui prosessiin (vrt. tšuv. *komba* > syrj. *gob*, votj. *gubi* ja tšuv. *kundī* > syrj. *kud*, votj. *kudī* 'Korb von Rinde'), mutta näissäkään tämä prosessi ei aiheuttanut johdonmukaisesti sananalkuisten klusiilien soinnillistumista (vrt. *gob* mutta *kud*). Denasaalistumisella sekä sanansisäisillä soinnillisilla klusiileilla (*l*:llä ja *r*:llä) oli suuri osuus pääasiassa soinnillisten klusiilien vakiintumiseen ja mukautumiseen permiläisten kielten äännejärjestelmään. Sanansisäisessä asemassa esiintyi denasaalistumisen alkaessa *p*:n, *t*:n ja *k*:n soinnillisia varianteja (?) *mb*, *nd*, *ng* tai *mb*, *nd*, *ng*). Nämä äänteet olivat aluksi vain allofoneja ja vasta myöhemmin nasaaliaineksen kadottua muuttuivat foneemeiksi. Mutta jo sanansisäisessä asemassa mahdollisesti olemassa oleva soinnillinen klusiili loi sopivat edellytykset vierasta alkuperää olevien (muinaisiranilaisten ja bolgaari-turkkilaisten) ja suomalais-ugrilaisten kielten äännejärjestelmälle vierailta äänteillä alkavien sanojen lainaamiseen niiden alkuperäisessä asussa, ilman substituuotiota, ja kyseisten äänteiden juurtumiseen kieleen.¹⁶

Edellä lueteltujen todisteiden nojalla siis arvelen, että sananalkuisia soinnillisia klusiileja alkoi ilmaantua sekä muinaispermiin että esiunkariin muinaisiranilaisten sanojen lainautumisen aikoihin (vuosien 500 eKr. ja 100 jKr. välillä). Niiden funktio lisäntyi bolgaari-turkkilaisten kanssa tapahtuneiden kosketusten ensimmäisellä

¹⁴ Ks. tästä kerrostumasta MUNKÁCSI KSz. II s. 311; WICHMANN mts. 9 huom. 1; GOMBÓCZ BTLw. s. 40—54; PAIS MNY. XLVI s. 98; BÁRCZI Szókincs s. 68—69; viimeksi LAKÓ NyK LXIV s. 68—69), joka oletettavasti näiden sanojen antajassa näkee sen *b*:llistä murretta puhuvan muinaisen turkkilaisen kansansirpaleen, joka unkarilaisiin sulautuessaan on saanut aikaan muutoksen **p* > *b* (toisin BÁRCZI MNY. LXIII s. 14).

¹⁵ GOMBÓCZ johtaa sanan *dara* asusta **daró* tai **taró* (BTLw. s. 68), MNYTESz (s. 647) taas muinaisturkin muodosta **tariy*. Sanan *disznó* GOMBÓCZ selittää tulevan muinaistšuvassin sanastat **tisnay* (mts. 69), mutta MNYTESz:n mukaan kehitys on ollut: **jisnay* > *gyisnó* > *disznó*, joskin siinä huomautetaan, että »depalatalisaatio on tällaisessa foneettisessa asemassa epätavallinen» (s. 677).

¹⁶ On vielä tarkemmin tutkittava, millainen osuus on ollut deskriptiivis-onomatopoeettisilla sanoilla, joiden joukosta tapaamme paljon samankaltaista molemmissa kieliryhmissä, näiden äänteiden juurtumiseen, leviämiseen ja ilmaantumiseen alkuperäisiin suomalais-ugrilaisiin sanoihin (ks. WICHMANN FUF XI s. 224—226; toisin LAKÓ ALH XII s. 321—). Tähän kiinnitän myöhemmin huomiota laajemmasta työssäni, jossa tutkin permiläisten ja muiden kansojen välisiä kosketuksia.

kaudella kieleen tulleiden muinaistšuvassilaisten lainasanojen kautta (100—900 jKr.), mutta ennen denaasaalistumisen päättymistä.

Koska permiläisen ja esiunkarilaisen kansan väliselle vuorovaikutukselle on olemassa historiallinen peruste (suomalais-volgalaisesta haarasta erkaantuvien permiläisten ja obinugrilaisista eroavien unkarilaisten noin kaksituhatuotinen yhteys, 1500 eKr. — 900 jKr.), sekä maantieteellisesti rajoitettu alue (Baškiria), niin en näe periaatteellista enkä käytännöllistä estettä etsiä tämän muinaisen kanssakäymisen kielellisiä merkkejä soinnillistumisesta samaten kuin denaasaalistumisesta ja muista äänneopillisista ja sanastollisista sekä morfologisista yhtäläisyyksistä.¹⁷

Zu der Frage der permisch-vorungarischen Berührungen (die Stimmhaftigkeit)

VON MAGDA KÖVESI-ANDRÁSSY

Ein sehr triftiger Beweis der permisch-vorungarischen Berührungen ist das Erscheinen der anlautenden stimmhaften Verschlusslaute — das sog. Stimmhaftwerden. Diese Lauterscheinung, welche von einem Teil der Forscher als Folge der Denasalisation erklärt wurde, von anderen als Ergebnis einer regressiven Assimilation der anlautenden stimmhaften Laute — besonders *l* und *r* —, versucht die Verfasserin auf Grund einer ganz neuen Theorie zu erklären.

Da die anlautenden stimmhaften Verschlusslaute *b*, *d*, *g* in den permischen Sprachen und im Vorungarischen schon in den alt-iranischen Lehnwörtern erscheinen, und da wir wissen, dass zu der Zeit von deren Übernahme — von 500 v.u.Z. bis 100 n.u.Z. — der Prozess der Denasalisation sich noch nicht völlig abgespielt hatte, muss zu der Ausbildung und Verbreitung der anlautenden neuen Laute auch ein anderer Faktor beigetragen haben. Dieser Faktor war — neben der Denasalisation, die zu dieser Zeit im Wortinnern schon das *b*, *d*, *g* als Allophon

hervorgerufen hat (**mb* > *mb*, **nt* > *nd*, **nk* > *ng*) — die Einwirkung jener fremden Sprachen, mit deren Trägern die genannten Völker in Verbindung traten.

Die mit stimmhaften Verschlusslauten anlautenden alt-iranischen, später bulgaro-türkischen Lehnwörter haben dazu beigetragen, dass die im Wortinnern potentiell vorhandenen stimmhaften Verschlusslaute auch im Wortanlaut Fuss fassten. Erst kamen sie nur in Lehnwörtern und onomatopoetischen Wörtern vor, später verbreiteten sie sich auch in manchen Wörtern des finnisch-ugrischen Erbgutes.

Die Lauterscheinung der Stimmhaftigkeit in den permischen und vorungarischen Sprachen und die Denasalisation — wie es auch die sprachlichen Angaben beweisen — kann man weder räumlich noch zeitlich voneinander trennen.

So stehen uns keine grundsätzlichen oder praktischen Hindernisse im Wege, auch diese Erscheinung als die Spur einer alten und ziemlich engen Berührung zu betrachten.

¹⁷ Siteeraan ITKOSTA: »Naapurikielten äänteistöt saattavat yksityisten yhtäläisyyksien lisäksi osoittaa systeemikokonaisuuksinkin hämmästyttävää yhdenmukaisuutta» (Kieli ja sen tutkimus, s. 132; tämän havainnon on ns. »balkanismeihin» nähden näyttänyt toteen L. TAMÁS tutkimuksessaan »Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában» s. 138 (1935).

VIRITTÄJÄ

KOTIKIELEN SEURAN AIKAKAUSLEHTI

SEITSEMÄSKYMMENESKAHDES VUOSIKERTA

1968

TOIMITUS

PEKKA UUSIVIRTA

Toimitussihteeri

VEIKKO RUOPPILA

Päätoimittaja

MARGIT TOLVANEN

Taloudenhoitaja

TOIMITUSKUNTA

MARTTI HAAVIO

ERKKI ITKONEN

AARNI PENTTILÄ

PAAVO RAVILA

KUSTAA VILKUNA

LAURI HAKULINEN

TERHO ITKONEN

LAURI POSTI

MATTI SADENIEMI

PERTTI VIRTARANTA

OSMO IKOLA

MATTI KUUSI

MARTTI RAPOLA

AIMO TURUNEN

TOIVO VUORELA

TURUN YLIOPISTO

SUOMALAISEN JA YLEISEN

KIELITIEEEN LAITOS

SUOMALAIS-UGRILAINEN

KIELENTUTKIMUS

Fennicum, Henrikinkatu 3

20500 Turku

HELSINKI 1968

SISÄLLYSLUETTELO

BRANCH, M. A. M. A. Castrénin Siperian-matkojen alkuvaiheista.....	336
HAAHTELA, KAUKO Paavo Nummisen arvostelun johdosta	173
HAKULINEN, LAURI Lainasanasemantiikkaa äidinkielenopetukseen	229
HARJU, AILA Ainekirjoituksen opetuksen tavoitteet ja ylioppilaskoe ...	247
ITKONEN, TERHO Lehtikielen ilmaisutekniikkaa	430
—»— <i>Viestiä, viestintä, viestimet</i>	222
—»— Äidinkieli, koulu ja yliopisto	109
JESKANEN, MATTI <i>Jumala</i> ikonin nimityksenä karjalan kielessä	272
JOKI, AULIS J. 75-vuotias Martti Räsänen	380
KALLIOINEN, VILHO Onko strukturaalinen kielenhuolto mahdollista ...	107
—»— Suomen kysymyslauseen intonaatiosta	35
KAUKONEN, VÄINÖ Opettajan merkinnät ylioppilasaineissa	360
KECSKEMÉTI, ISTVÁN — PAUNONEN, HEIKKI Eläinsadut Suomalais-ugri- laisen Seuran julkaisuissa.....	199
Kielitoimiston tiedonantaja	226
KIPARSKY, V. Ajatuksia balttilais-suomalaisista kielikosketuksista.....	311
KOIVUSALO, ESKO Objektiin liittyvä olosijamääräte	27
KONKKA, UNELMA Karjalaisen itkuvirsirunouden tutkimuksen ongelmia	175
Kotikielen Seuran säännöt	211
KÖVESI-ANDRÁSSY, MAGDA Permiläis-esiunkarilaisista kosketuksista.....	141
KÖRESSAAR, VIKTOR Fr. R. Kreutzwaldin kirje Elias Lönnrotille	397
LAHTI-MONONEN, RITVA <i>Kyrönkaituri</i> ja eräät muut <i>kyrö</i> -nimet.....	197
LEIWO, MATTI Testausmenettelyistä merkitysopillisissa tutkimuksissa ...	151
LEMOLA, EERO Ylioppilasaineiden arvostelun yhtenäistämisestä	260
LEMPIÄINEN, PENTTI Kysymys Agricolan katekismuksesta	325
LESKINEN, HEIKKI Historioivan kielentutkimuksen asemasta	1
LINDÉN, EEVA Inversioista ja lausepainotuksesta	17
LYLY, PENTTI Ajatusvirheet ja niiden paino ylioppilasaineiden arvos- telussa.....	349
MUST, MARI Viron murresanakirja (Eesti murrete sõnaraamat)	386
MUSTANOJA, TAUNO F. <i>Caalimaa</i> piispa Henrikin surmavirressä	367
NAERT, PIERRE <i>Kalanti</i> — <i>Kalix</i>	159
NISSILÄ, VIJO Ensimmäinen kansainvälinen paikannimien normaalis- tamiskongressi	58
NÄRHI, EEVA MARIA Sanakirjasäätiön nimistöjaoksesta Suomen nimi- arkiston säätiöksi	308
OJA, MATTI Jaako Köykän räkninki vuodelta 1868	208
OJALA, AATOS Sanataiteen lingvististen peruskäsitteiden systematii- kasta	125